

Kaynak: C.U. Sosyal Bilimler
Dergisi, No: 2, Haziran 1984.

TOPLUMBİLİMSEL DÜŞÜN YETENEĞİ

Ali CAĞLAR *

Bu kısa yazının amacı, konuyu karmaşıklaştırmak, uzun uzadıya yorum ve değerlendirmelere girmek değildir. Yalnızca "toplumbilimsel düşünce"nin ne olduğunu ve "toplumbilimsel düşün yeteneği" kavramlaştırmasının ne anlama geldiği, özelliğinin ne olduğu ve bu yeteneğin topluma-toplumsal ilişkilere etkisinin ne olacağı konularına değinilecektir. Başka bir deyişle, genelde toplumbilimsel düşünceye, özelde ise toplumbilimsel düşünce yeteneğine ve bu yeteneğin kişiler üzerindeki etkilerine bir açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Günümüz toplumsal ilişkiler sistemi o kadar karmaşıklaşmıştır ki yaşam, çoğu kişi için anlaşılmayan olgularla dolu bir nitelik kazanmıştır. Bu nitelik, çeşitli (teknolojik-ideolojik) gelişmelere paralel olarak gittikçe daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, yaşam, tüm gelişmelere karşın bilinmeyenlerle dolu bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir. Her ne kadar içinde bulunduğumuz zamansal süreç, pek çok kişi tarafından «uzay» ya da «atom çağı» olarak nitelendirilmekteyse de, bilinmeyenlerin sonu getirilmiş değildir. Bilinmeyenleri bilinir kılmak da, içinde yetiştiği çevrenin ürünü olan insanın en belirgin uğraşısıdır. Ancak üreme özelliği ile insanı doğuran insan, yaşam sürecinde, ona insanlığının özelliklerini kazandırarak onu toplumsallaştırır. Fakat bu toplumsallaşma işlemi daha çok, yaratılanın yaratana benzetilmesi ve onun özelliklerinin kazandırılması biçiminde olur. Başka bir deyişle, birey, belli bir yapının içinde doğar. Konumu ve kişilik yapısı ise, varolan toplumsal ilişkiler düzeni tarafından belirlenir. Yani insanı, bir kişi olarak biçimlendiren şey, toplumsal çevresidir. Her ne kadar bireylerin içinde toplum-

* C. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi.

sallaştıkları ortamlar ya da ortamların, toplumsallaşma sürecinde bireyler üzerinde bıraktığı etkiler, birbirlerinden farklı olduğu için kendisine paralel olarak birbirlerinden farklı kişilikler yaratsa da, benzer çevresel koşullar içerisinde yetişen kişilerin kişilik yapıları da genelde birbirine benzer olur. Bu çevrenin dar toplumsal koşullarla çevrili olması, sağlıklı bir kişilik yapısı yaratır. Çünkü dar ve katı bir çevrenin ürünü olan insan, koşullanmış insandır. Koşullanmış insanın ise, çevresini olumlu yönde değiştirmesi ya da kendi benliğindeki ve dışındaki değişimleri olağan görmesi, bunlara paralel olarak kendi kişiliğini geliştirmesi oldukça güç bir olaydır. Şu da bir gerçektir ki; karşılaşılan her olay, kişi üzerinde bir etki bırakır. Bu etki olumlu ve olumsuz olabileceği gibi, oran açısından da az ya da çok olabilir. Bireysel özelliklerden kaynaklanan bu farklılık, kendine eşit oranda bir tepki yaratır. Bu tepki; düşünsel, sözel olabileceği gibi eylemsel, davranışsal olarak da uygulamada somutlaşabilir. İşte karşılaşılan her olayın, katı ve koşullanmış kişiliğe yapacağı etkinin olumsuz yönde olması kaçınılmazdır. Çünkü, daha önce de belirtildiği gibi katı ve koşullanmış kişilik ; toplumdan ve diğer insanlardan uzak, sınırlı bir çevrede biçim ve nitelik kazanmıştır.

Toplumdan ya da çevresindeki insanlardan uzaklaşmış, başka bir deyişle, bunlara yabancı kişilik; çevresi dışına çıktığında kendini yapayalnız, kaybolmuş ve bırakılmış hisseder. Girdiği yeni çevre ile iletişimsel çatışmaya girer. Bu ise, birey ile toplumsal yaşam arasında bir çelişki yaratır. Oysa içinde bulunduğumuz yaşamsal süreç insanın; kendi çevresinin bilgi birikimini özümsemesini, bunun yanısıra olanaklı olduğu kadar tüm dünyadaki bilgi birikimlerinin farkında olmasını ve aynı zamanda, kendi çağından önceki bilgilerin kavranılmasını gerektirmektedir. Diğer bir deyişle, günümüz insanının; kendisi ile dışındaki dünya arasındaki karşılıklı etki ve iletişimlerini sezecek, algılayabilecek bir düşünce yapısını kazanması gerekmektedir. Çünkü birey, ancak böylece zamanı aşmış, tutarlı bir bilinç düzeyine ve kişilik yapısına erişmiş olur.

Bu açıdan olaya bakıldığında, bireyin kendi benliğinde ve kendisinin dışındaki dünyada olup-bitenleri anlamasını sağlayacak düşünsel bir nitelik kazanması, önünde bulunduğu bilgilerden bu amaçla yararlanabilmesi için gelişkin bir düşünceye erişebilecek duruma çıkarmaktadır. Mills, bu düşünsel niteliği, «toplum-bilimsel düşün yeteneği» diye tanımlamaktadır. (Geniş bilgi için bkz. W. MILLS, **Toplumbilimsel Düşün**, Cv. Ünsal Oskay, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1979, s. 7-44).

«Toplumbilimsel düşün yeteneği, insanoğlunun bilinçliliğinin en verimli ifadesidir» (MILLS, a.g.e., s.15). Bu yeteneğe sahip olmak, bu günkü yaşamın geçmiş tarafından biçimlendirilmiş ve etkilenmiş olduğunu ve gelecekteki yaşam biçiminin ise, bugün tarafından etkilenmekte olduğunu

bilincinde olunması demektir. Bu düşünce biçimine sahip olan insan, yaşam deneyiminin kişinin düşüncelerine yol göstericilik yaptığını bilir.

Toplumbilimsel düşün yeteneği; insan usu, davranışları ve düşünceleri üzerinde büyük bir etkinliğe sahiptir. Toplumbilimsel düşün yeteneğine sahip olan kişi; kendi benliğindeki, kendi içsel yapısındaki olguları toplumsal gerçeklikler açısından ve çok daha doğru bir biçimde değerlendirebilir. Zaten günümüz insanı da, «... bildikleri ile yetinmeyen, hızla değişen koşullarda kendini yenileyebilen, özgür, barışçı, insancıl, hoşgörülü, toplumuyla bütünleşmiş, kendi kişiliğini geliştirirken başkalarının gelişmesine de çalışan toplumsal bir varlık olmak durumundadır». (Bkz. MILLS, 1979 için A. Taner Kışlalı'nın **Sunuş** yazısı). Birey olarak karşı karşıya kaldığı sorunları, görüngüleri ; temellerindeki yapısal değişimler açısından ele alıp değerlendirmek ve toplumda-dünyada olup-bitenlerin bilincine varmak zorundadır. Çünkü içinde yaşadığımız zamansal süreç, bunu gerektirmektedir.

Toplumbilimsel düşün yeteneği, hangi konuda veya alanda olursa olsun, hakkında yoruma gittiği ve düşünce üreteceği olguyu bir bütün olarak ele almayı gerektirir. Söz konusu olgunun nasıl bir yapıya sahip olduğunu, yapısal öğelerinin ne olduğunu, bunların nasıl oluştuğunu, birbirleriyle ilişki ve iletişim düzeylerini, farklılıklarını, olgunun bireyler ya da toplum içindeki yeri, konumu, önemi, işlevi gibi konularda düşünmeyi ve bu düşünme işlemini bir bütünlük içerisinde (neden ve sonuçları ile birlikte) ele alarak yorumlamaya ya da değerlendirmeye gitmeyi gerektirir. Başka bir deyişle, olay, bir gözlük (bakış açısı) sorunudur.

Toplumbilimsel düşün gözlüğü ile olay ve görüngülere bakmak demek, olay ve görüngülerin olması gerektiği gibi ya da olması istenilen gibi değil, olanı olduğu gibi görmek ve bir bütünlük içerisinde neden ve sonuçları göz önüne alarak, bireysel ve toplumsal yargılardan olanaklı olduğu kadar bağımsız bir biçimde değerlendirmeye gitmek demektir. Toplumbilimsel düşün yeteneği, katı ve ön yargısal-tek taraflı bakış açısı ile çelişir. Özelliğinden dolayı ele alınan olguyu değerlendirirken, değişik perspektiflerden bakılmasını gerektirir. Bu da, toplumbiliminin temel ilkelerinden olan «objektiflik ilkesi» ile bağdaşır. Kısacası, olgu bir bütün olarak yorum masasına oturtulur. Bunu bir örnek bağlamında somutlaştırmak, anlatılmak istenenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Ör: Her gün bir çoğumuzun gözüne ilişen, telefon kablolarını taşıyan sokaktaki direğin ne olduğu sorulduğunda, bir çok kişinin sadece «direk» diye yanıtlayacağı bir gerçektir. Oysa toplumbilimsel düşün yeteneğine sahip insan, tamamen farklı bir yorum getirir. Söz konusu direğe bakarken onun

gelmesi, günümüz insanının en büyük gereksinimlerinden birisi olarak ortaya çıkmaktadır.

işlevinin ne olduğunu, oraya neden dikildiğini, üzerindeki boyanın ne amaçla sürüldüğünü, taşıdığı kablolarla günde yüzlerce hatta binlerce insanın iletişim kurduğunu, bu iletişimin insanların yaşamı üzerinde değişik etkiler bırakabileceğini v.b. konuları hep bir bütünlük içerisinde değerlendirir ve kuşkusuz daha sağlıklı, doğru yorumlar geliştirmiş olur. Bir başka örneği de şu biçimde vermek olanaklıdır: Hemen hemen hepimizin içinde yaşadığı konutun duvarlarını düşünelim. Bir çok kişinin sadece «duvardır» yargısına karşılık toplumbilimsel düşün yeteneğine sahip insanın o duvar hakkındaki yargıları çok daha farklıdır. Bir kez söz konusu duvara baktığında; duvarın işlevini, temel yapı taşlarını (tuğla, biriket, taş vb.), sıvasını, kullanılan çimentoyu, buradan çimento fabrikasını, çalışanlarını, kısacası çimentonun üretim işlemlerini, kullanılan kireci ve nasıl üretildiğini, duvara renk veren boyayı ve bunun kimyasal üretim sürecini, her şeyden öte bu duvarı ören, sıvayan, boyayan işçileri vb. konuların hepsini gözlerinin önünde canlandırarak; duvar gösterilerek sorulan bu nedir sorusuna yanıt getirir. Böyle bir gözlükle olay ve görümlere bakmanın, yorum ve değerlendirmeler öğretmenin sağlıklılığı kuşku götürmez bir gerçektir. Dolayısıyla böyle bir bakış açısına sahip insanın yamsal ilişkileri daha sağlıklı olacaktır.

Toplumbilimsel düşün yeteneğinden yoksun insan ise, düşünmeden karar veren, çoğu kez olgulara bir tek açıdan bakan, katı ve önyargısal değerlendirmelere sahip olan insanlardır. Hemen hemen her konuda hoşgörüsüzdür. Her şeyi ve en iyisini kendisinin bildiğini sanır. Dolayısıyla bu tip kişilerin çevresindeki insanlarla iletişimleri sağlıklı olur. Bu niteliğe sahip insanların toplumda çoğunluk oluşturması sonucu, toplumsal ilişkiler sisteminin alacağı biçimi açıklamaya gerek yok sanırım(!).

Toplumbilimsel düşün yeteneği kazanan bir bireyin edineceği özellikleri şu biçimde vermek olanaklıdır: Toplumbilimsel düşün yeteneğini kazanan insan; olaylara olduğunca hoşgörü ile bakar ve her olguyu doğallığı içinde görmeye çalışır. Duygusalığa kapılmayı engelleyecek eleştireci bir yapı kazanır. Karar vermede oldukça dikkatlidir ve aceleci değildir. (Tabi bu çok yavaş olduğunu getirmez). Bir konu hakkında karara varmak için daha çok somut kanıtlara güvenir. Karanlık noktalar bırakmaya dayanamaz (tahammülsüzdür) ve her şeyi açıklama isteğine sahiptir. Her olgunun başka olgularla etki ve iletişim içerisinde olduğunu kabullenir. Karışık bir durum ile karşılaştığında, sözkonusu durumu öğelerine ayırarak, öğelerin birbirlerine karıştırılmasını önleme konusunda oldukça titiz davranır. Olgu ya da görüngüler hakkında yorum ve değerlendirmeler yaptıktan sonra bilgi düzeyi oranında bunların geçerlilik oranlarını dener ve sonuçta bunlardan hareketle değişik birçok çıkarsamalarda bulunur.

Her şeyden öte kendi yaratılarından başkalarını yararlandırmaya özen gösterir. Ancak bütün bu özelliklerin tümünü, zaman ve mekan boyutu içerisinde bir tek bireyin yapısında toplayabilmesi çoğu kez olanaklı olmayabilir. Yalnız toplumbilimsel düşün yeteneğinin ne olduğunu kavrayabilmiş insan, süreç içerisinde bu özellikleri yapısıyla bütünleştirebilir. En azından bu doğrultuda uğraş verir. Zaten toplumbilimsel düşün yeteneği belli meslek grupları, disiplinler ya da bunlarla uğraşların edinmesi gereken bir düşünce biçimi değildir. Başka bir deyişle, toplumbilimsel düşün yeteneğini ancak, belli meslek grupları, disiplinler ya da bunlarla uğraşanlar edinebilir gibi bir olay sözkonusu değildir. Tersine, toplum içinde varlığını sürdüren her bireyin edinmesi gereken bir düşünce biçimidir.

Mills'e göre toplumbilimsel düşün yeteneğine sahip olan bir kimsenin bu yeteneği aracılığı ile varacağı ilk sonuç; (bu aynı zamanda, toplumbilimsel düşüncenin temelini oluşturan toplumbilimden alınacak ilk ders olmaktadır) insanın kendi yaşamının anlamını kavrayabilmesi ve kendi geleceğini görebilmesi insanın kendisini yaşadığı tarih dönemi içinde ele alması ve yaşamda yararlanabileceği olanakların farkında olabilmesi için, kendi toplumsal koşulları altında yaşayan diğer insanların durumunun da bilincinde olması gerektirir. (Geniş bilgi için bkz. MİLLS, a.g.e., s. 11). Ve Mills, toplumbilimsel düşün yeteneğinden yoksun (kafalarında, düşüncelerinde dar ufukları aşmayı denememiş alışıktı oldukları kapalı kapıların ardında olup-bitenleri görmeye, anlamaya çalışmamış) kişilerin bu yeteneğe kavuştuktan sonra şu tutuma sahip olabileceklerini belirtir: Bu kişiler, «... düşüncelerinde birdenbire aydınlığa çıktıklarını; her şeyi ile bildiklerini sandıkları dış dünyanın kendileri için henüz yeni yeni bir dünya olduğunu görmekte idiler. Kimi zaman yerinde, kimi zaman yerinde sayımasa da, toplumbilimsel düşün yeteneği kazananlar, kendilerini geniş bir anlayış, doğru değerlendirme ve işin özünü yakalama gücüne sahip olduklarını hissetmeye başlamaktadırlar. Bir zamanlar kendilerine doğru gözükten eski kararlar ve eski yargılar toplumbilimsel düşün yeteneğini kazandıktan sonra, temelde yanlış ve sakat bir düşünce biçiminin ürünleri olarak görülmeye başlamaktadır. Böylece gördüklerine şaşarak bakabilmek, yeni değerlendirmeler yapabilme canlılığı kazanabilmiş olmaktadır. Yeni bir düşünce biçimi kazanmakta, değerlerini yeniden değerlendirmiş olmakta; kısacası düşünmeye ve duyarlılık kazanmaya başladıkları anda, toplumsal bilimlerin kültürel anlamını da kazanmış olmaktadır» (MİLLS a.g.e., s. 15) lar.

Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, toplumbilimsel düşün yeteneği, yeni bir anlayışa, görüşe ve düşünceye sahip insan tipini yaratmaktadır. Günümüz yaşamının karmaşıklığı ve bu karmaşıklık içerisinde bi-

reylerin konumu ve işlevleri gözönüne alındığında toplumbilimsel düşün yeteneği, önemli bir gereksinim olarak ortaya çıkmaktadır.

Toplumbilimsel düşün yeteneği kazanan kişi, karşılaştığı her olayı daha sağlıklı bir biçimde yorumlayabilecek ve kendisini sorgulayarak yaşam koşullarını kendisi için en iyi duruma getirebilecektir. Başka bir deyişle, kendi kendine yeterli, güveni olan ve bilinçli bir nitelik kazanabilecektir. Bu niteliğe sahip insanların toplumda çoğunluk oluşturması, bir bütün olarak toplumsal ilişkiler sisteminin de daha sağlıklı bir yönde değişimini beraberinde getirir. Bu ise toplumsal gelişmede etkin bir öge olarak rol oynayacaktır.

Ö Z E T

Yaşam, tüm gelişmelere karşın bilinmeyenlerle dolu bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir. Bilinmeyenleri bilinir kılmak da, içinde yetiştiği çevrenin ürünü olan insanın en belirgin uğraşısıdır. Bu uğraşların anlam kazanabilmesi, o uğraşların içinde olan kişilerin özellikle düşünsel yapısı ile yakından ilişkilidir. Bununla birlikte günümüz insanı, «bildikleri ile yetinmeyen, hızla değişen koşullarda kendini yenileyebilen, özgür, barışçı, insancıl, hoşgörülü, toplumuyla bütünleşmiş, kendi kişiliğini geliştirirken başkalarının gelişmesine de çalışan toplumsal bir varlık olmak durumundadır.» Dolayısıyla, kendisi ile dışındaki dünya arasındaki etki ve iletişimleri sezecek, algılayabilecek bir düşünce yapısını kazanması gerekmektedir. Bu düşünce yapısını «toplumbilimsel düşünce» diye adlandırmak olanaklıdır.

Toplumbilimsel düşünceye sahip olmak, düşünsel açıdan bir yetenektir. Bu yetenek ise en genel anlamda «toplumbilimsel düşün yeteneği» olarak adlandırılmaktadır.

İnsanın bilinçliliğinin en verimli görüngüsü olarak kabul edilebilecek toplumbilimsel düşün yeteneği, insan usu ve davranışları üzerinde büyük bir etkinliğe sahiptir. Çünkü hakkında yoruma gittiği ve düşünce üreteceği olguyu bir bütün olarak ele almayı gerektirir. Söz konusu olgunun nasıl bir yapıya sahip olduğunu, yapısal öğelerinin neler olduğunu, bunların nasıl oluştuklarını, birbirleriyle ilişki ve iletişim düzeylerini, etkileşimlerini, farklılıklarını, olgunun bireyler ya da toplum içindeki yeri, konumu, önemi, işlevi gibi konularda düşünmeyi ve bu düşünme işlemi bir bütünlük içerisinde (neden ve sonuçları ile birlikte) ele alarak yorumlamaya ya da değerlendirmeye gitmeyi gerektirir.

Toplumbilimsel düşün yeteneği kazanan insan, olaylara olduğunca hoşgörü ile bakar ve her olguyu doğallığı içerisinde görmeğe çalışır. Duygusalığa kapılmayı engelleyecek eleştireci bir yapı kazanır. Karar vermede oldukça dikkatlidir ve daha çok somut kanıtlara güvenir. Karanlık noktalar bırakmaya dayanamaz

her şeyi açıklama isteğine sahiptir. Her olgunun başka olgularla etki ve iletişim içerisinde olduğunu kabullenir. Olguya ya da görüngüler hakkında yorum ve değerlendirmeler yaptıktan sonra bilgi düzeyi oranında bunların geçerlilik oranlarını dener ve sonuçta bunlardan hareketle değişik birçok çıkarsamalarda bulunur. Bu niteliğe sahip insanların toplumda çoğunluk oluşturması, bir bütün olarak toplumsal ilişkiler sisteminin de daha sağlıklı bir yönde değişimini beraberinde getirir. Bu ise toplumsal gelişmede etkin bir öge olarak rol oynayacaktır.